

will serve you as a spring of proud of yourself, your actions. The contact with nature forms the knowledge of thinking, analyzing and making conclusions.

УДК 911.3:796.5 (477)

В.Л. Казаков, І.І. Мещанін, Т.А. Казакова, О.Й. Завальнюк
ТЕХНОГЕННИЙ ТУРИЗМ В СИСТЕМІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

В статті розглянутий зміст і структура техногенного туризму, особливості, передумови і регіональні перспективи його розвитку в Україні. Проведена оцінка стану розвитку техногенного туризму у світі та в Україні. Дана класифікація техногенного туризму, виділені мотиваційні напрямки техногенного туризму, запропонована схема рекреаційного районування території України для цілей техногенного туризму.

Вступ. Рекреаційно-туристична діяльність є, безперечно, однією з найперспективніших напрямків в структурі природокористування економіки. Усвідомлення цього співпало в часі з великомасштабним природоохоронним рухом, який розглядає процес рекреаційно-туристичного освоєння певної території у такий спосіб і в такому масштабі, які дозволяють підтримувати збереження довкілля у незмінному вигляді [10]. Упродовж останніх 20-30-ти років відбулася еволюція видів і змісту туризму від традиційних форм до новітніх. Пошук більш оптимальних шляхів розвитку туризму і дружнього ставлення до природного середовища призвели до появи таких понять, як “природний”, “сільський”, “пригодницький”, “науковий”, “освітній”, “культурний”, “аграрний”, “екологічний”, туризм. Усі ці терміни об’єднуються зараз під гаслом альтернативного туризму [8]. До структури альтернативного туризму можна також віднести “промисловий” і “техногенний” туризм, розвиток якого набирає обертів у старих і нових промислово освоєних регіонах.

Мета і завдання дослідження. Сучасний стан туристичної індустрії відрізняється інтенсивним розвитком усіх нових напрямків. Одним з них є перспективний напрямок техногенного туризму, який можна розуміти як відвідування з різною метою (науковою, пізнавальною, спортивною тощо) об’єктів гірничої промисловості. З ландшафтознавчої точки зору до таких об’єктів необхідно віднести техногенні ландшафти – кар’єри, відвали, шахтні поверхневі провальні утворення, підземні шахтні ландшафти та виробничі структури (заводи, фабрики, комбінати, шахти). В цілому у світі спостерігається парадоксальна ситуація – чим тяжчим дедалі стає екологічний стан довкілля, тим інтерес до техногенного туризму в економічно розвинених країнах зростає. Ринковий інтерес представляє також промисловий туризм – екскурсії до

промислових працюючих підприємств, який за змістом є близьким до техногенного туризму, тому нами розглядається як різновид техногенного.

Постулюючи необхідність розвитку внутрішнього туризму в Україні на базі місцевих ресурсів, промислові регіони держави можуть надати турпродукт переважно виробничого змісту. Тому постало завдання визначення сутності такого явища як техногенний туризм і дати орієнтовну оцінку ресурсним можливостям розвитку цього напрямку в нашій країні щодо залучення додаткового капіталу у місцеві бюджети.

Основні результати дослідження. Техногенний туризм – це вид активного організованого відпочинку в межах антропогенно змінених територій, де поряд із науково-пізнавальними, культурно-виховними і спортивно-оздоровчими функціями увага акцентується на зв'язках між природним та соціальним середовищем, на наслідках антропогенного тиску, набуваються навички гармонійних стосунків між людиною та природою (екологічне виховання), формується ресурсозберігаючий стереотип поведінки на рівні особистості.

Техногенний туризм – це, насамперед, природно зорієнтований туризм. Та все ж для розуміння сутності техногенного туризму важливо акцентувати увагу не тільки на виді рекреаційно-туристичної діяльності, а й на характері впливу туризму на довкілля та ступені відповідальності як туристів, так і організаторів туристичної діяльності (турфірм, турагенств) щодо збереження навколишнього середовища. Техногенний туризм на сьогоднішній день не пов'язаний із масовим рухом туристів. Для нього характерні малі туристичні потоки, дисперсність та орієнтація на не урбанізовані території, а на сусідні з ними – зони промислового відводу.

До техногенного туризму можна віднести всі природно зорієнтовані форми туризму, в яких основою туристської мотивації є огляд та пізнання антропогенних об'єктів, знайомство з історією території до виникнення на ній даного об'єкта, а також з'ясування впливу об'єкта на господарську діяльність населення своєю появою. Мінімізація негативного впливу на природне середовище шляхом регуляції кількості туристів, їх поведінки, регламентації видів рекреаційної діяльності, обмеження застосування моторизованих засобів (в умовах техногенних об'єктів можна прослідкувати унікальні процеси відновлення природи, і якщо бездумно у них втручатися, їх можна сповільнити або порушити).

Поширення освітньої та роз'яснювальної природоохоронної інформації, здійснюється добре підготовленими гідями як серед туристів, так і серед місцевого населення. Тут має місце ще й явище, коли об'єкти поділяються на такі, що масово споглядають, і ті, що тільки для дослідження та навчання. Фінансова підтримка природоохоронних заходів, дослідницьких робіт за

рахунок коштів, отриманих від техногенного туризму на даній території може дати підстави для оптимізації туристичних об'єктів. Наявна реальна вигідність розвитку техногенного туризму для місцевої громади, яка забезпечується можливістю працевлаштування (гіди, водії, обслуговуючий персонал, розширення готельного господарства, розвиток засобів анімації тощо).

Слід відзначити, що техногенний туризм у світі вже відбувся як явище, хоча прийнята нами термінологія назви такого виду туризму ще потребує звикання до нього. Наприклад, аналіз географії шахтних екскурсій показав, що такі екскурсії в структурі туристичного бізнесу відмічені на 4 континентах – Євразії, Південній Америці, Африці, Австралії. Шахтний туризм поширений у Польщі (шахти Велички та Бохні), Швеції (залізорудні шахти м. Кіруна), Естонії (сланцеві шахти Кохтла-Нимме), Норвегії (мідний рудник Ророс), Чехії (срібний рудник Кутна-Гора), Словаччині (золоторудна шахта Банска Штявница), Росії (в Хібінах, Солікамську, Воркуті), Чилі (мідний рудник Чукікамата), ПАР (алмазні шахти Кімберлі), Австралії (золоті шахти м. Теннант Крік), Фінляндії. Головною передумовою розвитку шахтної екскурсійної справи є наявність непрацюючих або робочих шахт. При цьому, за типом сировини, яка видобувається на рудниках, практикуються екскурсії в шахти – залізорудні, сольові, мідні, кам'яновугільні, алмазні, горюче-сланцеві, апатитові, срібні, золоті [3]. Вище зазначені шахти вже включені до програми окремих спеціальних турів або до комплексних турів як одноденне відвідання. Екскурсії до інших техногенних утворень (відвалів, кар'єрних, шахтних поверхневих провалів) представлені гірше.

Становлення техногенного туризму має виключно регіональну передумову. Зрозуміло, що до районів потенційного розвитку техногенного туризму можуть бути віднесені гірничо-видобувні та гірничо-промислові території. Основу об'єктів техногенного туризму складають антропогенні ландшафти, які сформувались під дією промисловості – видобувної (розвиток підземних шахтних порожнин, кар'єрів, відвалів, шахтних провалів і просадок) та переробної (металургії збагачення руд, накопичення відходів металургії, райони техногенних катастроф – Чорнобильська зона тощо). Отже, в Україні, не важко дати прогноз регіонального розвитку техногенного туризму. До таких найперспективніших районів мають бути віднесені, в першу чергу, Кривбас (суцільна територія м. Кривого Рогу з незначними прилеглими землями) і Донбас (з локально-дисперсним розміщенням техногенних ландшафтів), а також Нікопольський марганцеворудний басейн, Кременчуцький залізорудний район, Олександрійський буровугільний гірничопромисловий район.

Слід погодитись з Г.І. Денисиком, який відзначає, що саме Кривбас є найбільш унікальним регіоном з точки зору набору і територіальної структури гірничо-промислових антропогенних ландшафтів [2]. І дійсно, на порівняно невеликій території Криворіжжя (4,1 тис. км²) сформувалися найрізноманітніші групи техногенних ландшафтів. Регіон є сучасним ландшафтним унікумом – тут просторово поєднані майже всі відомі різновиди техногенних ландшафтів України. Підраховано, що в межах м. Кривий Ріг, яке складає селитебно-промислове ядро регіону, найбільш розповсюдженими є селитебні – (34,1%), промислові (31,9%) і транспортні (15,0%) техногенні ландшафти. Найбільш цінними об'єктами для техногенного туризму є клас промислових ландшафтів з 2-ма підкласами – гірничо-промислових (відвали, кар'єри, шахтні провальні зони, екстрактивні об'єкти:– відвали-шламосховища ГЗК, КМК “Криворіжсталі”, РУ ім. Кірова) і фабрично-заводських (металургійний комбінат “Криворіжсталь”, 5 ГЗК, шахти) [4].

Техногенний туризм у межах Кривбасу – особливо актуальний вид підприємницької діяльності людини. Уже майже століття проводять гірничодобувні роботи у нашій місцевості, тому за цей період природа встигла відновити певні території, які на сьогодні є природним середовищем для життя диких тварин та рослин, а також на цих об'єктах добре видно історію розвитку галузі промисловості, удосконалення технологій. Техногенні ландшафти цікаві і як пам'ятники індустріальної культури, де відбувалася промислова історія краю, життя людей, формувалася криворізька субкультура [10].

Існує хибне враження, що людина може своєю діяльністю тільки погіршити стан природи, але ж вона розумна істота, тому пом'якшити екологічну ситуацію їй під силу. Ринкова економіка вчить нас добре рахувати гроші і заробляти їх у всіх можливих, а іноді, на перший погляд, і неможливих ситуаціях. Техногенний туризм на Криворіжжі, – по суті, єдиний можливий і прибутковий вид туризму, який у регіоні не розвинений, але має надзвичайно високий потенціал.

З українських аматорів техногенного туризму прикладом реальної реалізації може слугувати Донецький край. На сьогоднішній день відомий спеціальний тур до соляної шахти м. Соледару (Донецька обл.). Екскурсія триває 1,5-2 години. Спуск і підйом із шахти здійснюється в клітці (ліфті) на глибину 300 м. Пропонований маршрут по шахті становить близько 700 метрів, включаючи зворотну дорогу до стволу. В переліку обов'язкових вимог є дотримання правил техніки безпеки, затверджені фізіологічні обмеження щодо стану і здоров'я туристів. Екскурсія проводиться з екскурсоводом. Чисельність однієї групи не

перевищує 20 чоловік. На підприємстві турдіяльністю займається відділ маркетингу [11].

Згідно з таксономічною системою рекреаційних районів [6], Донбас і Кривбас нами об'єднуються в єдину Донецько-Придніпровську техногенно-рекреаційну зону розвитку туризму як найбільш індустріалізованого регіону України. Рекреаційна зона для цілей техногенного туризму поділена на 2 рекреаційних райони – Донецький і Придніпровський. У них виділені підрайони. Так, у Придніпровському районі слід говорити про Криворізький техногенно-рекреаційного підрайон, Подніпровський (в основі лежить лінійно-вузлова сітка промислових центрів – Вільногірськ-Верхньодніпровськ-Дніпродзержинськ-Дніпропетровськ-Новомосковськ-Запоріжжя-Марганець-Нікополь-Орджонікідзе), Кременчуцький (м. Комсоольськ з Полтавським ГЗК і профцентром м. Кременчука), Олександрійський (на базі однойменного буровугільного району) та Нікопольський (на базі марганцеворудного басейну з центрами Марганець – Нікополь - Орджонікідзе).

На локальному рівні існують рекреаційно-техногенні мікрорайони та пункти (окремі підприємства або просторово наближені підприємства, які можуть бути відвідані туристом по одній нитці маршруту). Так в межах Криворізького рекреаційно-техногенного підрайону ми виділяємо 5 мікрорайонів – Північний (у складі ПівнГЗК, закритим підземним рудником, діючим РУ ім. Леніна), Центральний (ЦГЗК, РУ ім. Р.Люксембург, РУ Суха Балка, РУ ім. Комінтерна, РУ ім. К.Лібкнехта, РУ ім. Кірова КМК “Криворіжсталь”), Південний (КМК “Криворіжсталь” з коксохімзаходом і НКЗГК, закритий РУ ім. Дзержинського, суриковий завод, Криворізький цементно-гірничий комбінат, Південний ГЗК), Інгулецький (ІнГЗК, колишній РУ Інгулецький та старі дореволюційній рудники) і Петровський (кар’єрно-відвальний комплекс Центрального ГЗК).

Отже, ресурсна та геопросторова база щодо широкого розвитку техногенного туризму в Україні є.

Для практичної діяльності в туризмі важливе значення має його класифікація, сутність якої полягає у виділенні окремих видів туризму за самими різними напрямками [1]. Яке місце займає техногенний туризм в сучасній структурі туріндустрії?

Згідно класифікацій туризму розроблених Крачило М.П. техногенний туризм може бути реалізований в багатьох аспектах. В залежності від цілеспрямованості та характеру туристичних потоків техногенний туризм цілком може бути як внутрішнім, так і іноземним (міжнародним). Внутрішній

туризм важливий своєю потенційно високою масовістю за рахунок місцевих мешканців (студентів, школярів, допитливих людей), іноземний туризм навряд чи буде надто масовим, але досить прибутковим. Безперечно техногенний туризм – це організований (плановий) вид діяльності, так як серед об'єктів головними є працюючі підприємства, до яких потрібен дозвіл на відвідування та обов'язкове проходження інструктажу з техніки безпеки. Організація турдіяльності здійснюється туристичними фірмами, турагенствами за розробленими і маршрутами і передньої оплати. За організацією подорожі техногенний туризм може бути ідентифікований як груповий (колективний) туризм. Причому, обсяг групи дорівнює стандартним вимогам – 20-30 чоловік.

За строками та тривалістю перебування в подорожі техногенний туризм є переважно короткостроковим – 5-7 днів. Наприклад, для відвідування техногенних ландшафтів Кривбасу достатньо – 4-5 днів без транспортного переїзду. Програма одного з варіантів туру планується згідно категорій техногенного туризму (табл. 1): 1 день – екскурсія до кар'єрно-відвального комплексу, 2 день – екскурсія в шахту та до провальних шахтних ландшафтів, 3 день – екскурсія на один з гірничо-збагачувальних комбінатів, 4 день – екскурсія на металургійний комбінат.

За територіальною ознакою техногенний туризм може бути як місцевим (спирається на туристів свого регіону), так і дальнім, з реалізацією на внутрішньому та міждержавному рівнях. Найкращим часом реалізації програм турів з техногенного туризму є тепла частина року, тому він є більше сезонний, але певною мірою може бути й постійним (наприклад шахтний туризм). Оптимальним періодом проведення екскурсій є квітень – початок жовтня, коли техногенні ландшафти відрізняються вегетуючою рослинністю і мають естетичну привабливість, стоїть комфортна тепла погода, під'їзні ґрунтові шляхи для автобусного транспорту ще не розмиті. Вікові категорії туристів в техногенному туризмі не обмежені. Від віку учасників подорожі він може бути дитячим, молодіжним та дорослим.

Різниця у мотивах людей до участі у турах з зумовлює орієнтацію техногенного туризму у наступних напрямках як: пізнавальний (ознайомлення зі структурою, генезисом, розвитком, екологічним станом та ін. промислових ландшафтів в наукових і навчальних цілях), індустриально-культурний (знайомство зі стародавніми та сучасними промисловими об'єктами), конгресний (проведення екскурсій під час роботи спеціалізованих наукових форумів – тут кількість ділових туристів може одночасно сягати до 100 осіб), екологічний (передбачає ознайомлення з найбільш важкими негативними

наслідками господарської діяльності на прикладі реальних об'єктів), екстремальний – подорожі (лазіння, велопробіг) по промисловим ландшафтам як аналогам печер (шахти), аналогам гір (круті і скелясті схили кар'єрів і шахтних поверхневих провалів, сипкі поверхні відвалів), високим технічним спорудам, спортивний (є великий потенціал для проведення змагань зі скелелазіння, техніки пішохідного та гірського туризму, техніки спортивного велотуризму та маунтинбайкингу – гірського велосипеду тощо).

З власного досвіду. Так, при проведенні II Міжнародної наукової конференції з проблем антропогенної географії та ландшафтознавства (Кривий Ріг, 5-8 жовтня 2005 р.), нами були запропоновані 2 екскурсії за регіональним принципом. Перша екскурсія пройшла по території Південного гірничо-збагачувального комбінату, де гостям були запропоновані для відвідування: велетенський залізорудний кар'єр (діаметр 3 км, глибина 370 м, площа 561 га), відвали цього кар'єру (найвищий 120 м, загальна площа відвалів 1120 га), шламосховище Войківське, штучно створений техногенний каньйон р. Інгулець, перевантажувальний цех кар'єру, краєвиди південного промислового мікрорайону Кривбасу (КМК, НКГЗК, ДП-9, ПівдГЗК та ін.). Друга екскурсія відбулася вже у північній частині м. Кривого Рогу – на території Північного гірничо-збагачувального комбінату та РУ ім. Р.Люксембург. Серед об'єктів ПівнГЗК відвідані Першотравневий залізорудний кар'єр (діаметр 3 км, глибина 370 м) з відвалами, Ганнівський залізорудний кар'єр (довжина 4,1 км) з відвалами. Причому автобус з конгрес-екскурсантами мав можливість з'їхати в Першотравневий кар'єр до пункту перевантаження – половини глибини котловини, а туристи спостерігати за процесом видобування залізної руди і проїхати поруч зі 100-тонними БЕЛАЗами. На підземному РУ ім. Р.Люксембург науковці побачили могутні поверхневі шахтні провальні лійки (глибиною до 150 м) над верхніми робочими горизонтами.

В залежності від способів пересування, транспортних засобів, якими користуються туристи, техногенний туризм поділяється на такі види: автобусний і залізничний (використовується як допоміжний по доставці туристів до регіону та місця екскурсії), велосипедний (екстрем-тур по поверхні відвалів і кар'єрів), пішохідний (пішохідне пересування під час екскурсій або пішохідного туристичного походу по техногенним ландшафтам), спелеологічний (спуск в шахти), комбінований. Таким чином, в залежності від рівня мобільності та способу пересування техногенний туризм є комплексним – як активним, так і пасивним.

Цікавим є диференціація самого виду техногенного туризму за об'єктним принципом. Виходячи із сутності техногенного туризму, як туризму до класу промислових ландшафтів, нами наступна його класифікація. За підкласами

промислових ландшафтів запропоновано виділяти гірничо-промисловий і фабрично-заводський підвиди техногенного туризму. Типи і роди промислових ландшафтів визначають варіант техногенного туризму (табл. 1).

Практична реалізація програм техногенного туризму в регіонах залежить від функціонально-господарської структури індустрії туризму, яка представлена 3 складовими: сферою гостинності, транспортним комплексом та закладами туристичної й оздоровчої діяльності [5]. В межах Донецько-Придніпровської техногенно-рекреаційної зони промислові центри вже мають сформоване туристичне господарство (готелі, ресторани, заклади вечірніх розваг, транспортну мережу та розвинені транспортні підприємства, туристичні фірми та агентства, екскурсійні бюро, оздоровчі заклади). Для розвитку техногенного туризму фактично потрібно небагато – усвідомлення можливостей і перебудова традиційного погляду на рекреаційно-туристичну діяльність у об’єктній і мотиваційні області, а також потужна рекламна кампанія. Останнє повинно бути зорієнтоване як на вітчизняного споживача тур продукту, так і закордонного.

Таблиця 1

Класифікація техногенного туризму

Таксономічний ряд класу антропогенних промислових ландшафтів	Підвиди техногенного туризму	
	1.Гірничо-промисловий	2.Фабрично-заводський
	Варіанти туризму	Варіанти туризму
Підклас – Гірничо-промислові Тип – Відкриті Роди: Кар’єрні, Відвальні, Екстрактивні Тип – Підземні Роди – Провальні, Шахтні підземні	1.1. Кар’єрний 1.2. Відвальний 1.3. Провальний 1.4. Шахтний	
Підклас – Фабрично-заводські Тип – Переробні Роди: Металургійні; Машинобудівні; Гірничо-будівельні; Хімічні; Лісогосподарські; Електроенергетичні тощо		Промисловий туризм: Промислово-... 2.1.металургійний 2.2.машинобудівний 2.3.гірничо-будівельний 2.4.хімічний 2.5.лісогосподарський 2.6.енергетичний

Висновки. Сучасні туристи дедалі менше цікавляться пасивним відпочинком і хочуть бути активними мандрівниками до нових місць, що свідчить про якісну зміну попиту на туристичну продукцію. Досвідчені туристи воліють проводити відпустку, здобуваючи новий досвід та знання. Можливість пізнання стає вагомим

аргументом на користь обрання того чи іншого шляху проведення вільного часу [9]. Промислові міста гостро потребують залучення нових інвестицій за рахунок місцевих ресурсів і техногенний туризм – тут самий влучний вид туріндустрії. Для нього необхідні специфічні природні умови – промислові антропогенні ландшафти (основа турпропозиції), формування ринку попиту засобами реклами, залучення усталеного туристичного та готельного господарства.

Розвиток техногенного туризму має чітку регіональну приуроченість до індустріальних районів. В Україні такою є виділена Донецько-Придніпровська техногенно-рекреаційна зона. Найбільш перспективним районом розвитку техногенного туризму в Україні є Криворізький регіон. Головними мотиваційними напрямками становлення техногенного туризму є – пізнавальний, індустріально-культурний, конгресний, екологічний та спортивний. В індустріальних регіонах держави техногенний туризм – по суті єдиний конкурентоздатний напрямок туризму.

Література:

1. Бабарицька В.К., Малиновська О.Ю. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення турпродукту: Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. – 288 с.
2. Денисик Г.І. Кривбас – унікальний полігон для вивчення промислових ландшафтів України // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства. Матер. II міжнар. наук. конф. – Кривий Ріг, 2005. – с. 89-91.
3. Казаков В.Л. Антропогенні ландшафти Кривбасу // Різноманіття ландшафтних комплексів України та шляхи їх раціонального використання і збереження: методологічні і прикладні аспекти. Зб. наук. праць. – Київ, 2000. – С. 41-46.
4. Казакова Т.А. Екскурсії в шахту – перспективний напрямок розвитку техногенного туризму // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства. Матер. II міжнар. наук. конф. – Кривий Ріг, 2005. – с. 124-127.
5. Любіцева О.О. Геопросторова організація туристичного процесу. Автореф. ... док. геогр. наук. – Київ, 2003. – 21 с.
6. Мироненко Н.С., Твердохлебов И.Т. Рекреационная география. – М.: МГУ, 1981. – 207 с.
7. www.market@artyomsalt.com
8. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР): Пер. с англ. / Под ред. С.А. Евтеева и Р.А. Перелета / – М.: Прогресс, 1989 – 376 с.
9. Панов І.К. Екологічний туризм // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 1998. – №11.
10. Попович С.С. Витоки вітчизняного туризму // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 1999. – № 35.
11. Тютюнник Ю.Г. Памятники индустриальной культуры и охрана техногенных ландшафтов // Антропогенні географія й ландшафтознавство в XX і XXI століттях. Зб. наук. пр. – В.: Гіпаніс, 2003. – С. 54-61.

Summary

V.L. Kazakov, I.I. Meschanin, T.A. Kazakova, O.J. Zavalnjuk. **Tekhnogenic Tourism in System of Wildlife Management.**

In clause the contents and structure technical of tourism, feature, preconditions and regional prospects of his development in Ukraine is considered. The rating of a status of development of technical tourism in the world and in Ukraine is carried out. The given classification of technical tourism, the directions of technical tourism on motives of preference of the tourists are allocated, the circuit of recreational division of territory of Ukraine for the purposes of technical tourism is offered.